

Gäwür Mömin

Category: Kitapcy, Taryhy şahslar, Ýatlamalar

написано kitapcy | 22 январа, 2025

Gäwür Mömin GÄWÜR MÖMIN

Türki halklaryň umumy taryhynyň şanly sahypalaryny bezeýän nijeme atsyz gahrymanlar bar.

Olar doglup, ömür sürüp, taryhy missiýalaryny ýerine ýetirip we sessiz-sedasyzja bu dünýäden göçüp gidipdirler.

Wagt şeýle atsyz gahrymanlaryň birini ýat etmegiň wagtydyr.

Türk azat-edijilik urşy ýyllarynda Trakýanyň Milli güýçleriniň serkerdesi miralaý (polkownik) Japar Taýýar (Egilmez) Trakýada grek basybalyjylaryna ýesir düşüpdü.

1920-nji ýylyň 23-nji iýulynda 1-nji korpusyň atly kawaleriýasynyň bir böleginiň düzüminde raýat gullukçy hökmünde Hawsa-Babaeski taraplara ýörite tabşyryk bilen giden polkownik Japar Taýýar grek pyýada goşun bölüminiň we atly kawaleriýanyň garşylyklaýyn atyşygynyň arasynda galypdy.

Ol ok degip atdan ýykylypdy ee ýanyndakylar ony ölendir öýdüp taşlap gidipdirler. Soňra Bostanly obasynyň ýaşaýjylary tarapyndan grekleriň eline berilýär.

Japar Taýýar Edirnede iki gün bolandan soň Afiny şäherine ugradylýar.

Munuň üstünden iki ýyl geçensoň, Japar Taýýaryň Afinyda bendilik döwri dowam edip ýören döwründe, 1922-nji ýylyň 26-njy awgustynda Uly hüjümiň başlanmagy bilen, Uşak sebitlerinde bolup geçen söweşlerde grekleriň Kiçi Aziýa goşunlarynyň serkerdesi wezipesine täze bellenen general Trikopis ýanyndaky generallar bilen bile ýesir alynýar.

1922-nji ýylyň 9-njy sentýabrynda Izmiriň ele geçirilmeginiň yzysüre başlanan ikitaraplaýyn gepleşikleriň dowamynda grekler general Trikopisi polkownik Japar Taýýar bilen çalyşmagy teklipe etdiler.

Ýagdaý Mustapa Kemal Paşanyň dykgatyna ýetirildi.

Mustapa Kemal Paşa bu ýesir çalşyga garşy çykýar, hatda

diňlemegem islemeýär, şobada teklibi ret edýär.

Ol polkownik Japar Taýýaryň ýerine Izmiriň golaýynda greklere ýesir düşen we häzirem Afinyda ýesirlikde saklanýan žandarma ýüzbaşysy (kapitan) Mömini berseler çalşygyň amala aşmagynyň mümkinligini aýtdy.

Mustapa Kemal Paşanyň bu teklibi kapitan Mömini tanaýanlary-da, tanamaýanlary-da haýran galdyrdy.

Tanamaýanlar grekleriň Kiçi Aziýa goşunlarynyň serkerdesi bolan bir generalyň ýerine ýönekeý bir kapitanyň talap edilmegine näçe kelle döwseler-de, düşünp bilmediler.

Kapitan Mömini Izmirdekä tanaýanlar bolsa haýran galmakdan ýaňa näme pikir etjeklerinem bilmediler.

Olaryň hemmesi-de Mustapa Kemal Paşanyň haýsydyr bir watan dönüğine näme üçin hossar çykýandygyna teý düşünp bilenokdylar.

Hususanam, Mustapa Kemal Paşadan başga hiç kim kapitan Möminiň näme işläp ýörendigini we onuň hakykatda kimdigini bilenokdy.

Gynansak-da, häli-häzirlerem kapitan Mömini ýakyndan tanaýanlar we onuň watan öňündäki bitiren hyzmatlaryny gowy bilýänler az-az.

Onuň ömür ýoly, bitiren gahrymançylykly işleri barada ýörite edilen iş ýok diýen ýalydyr.

Şonuň üçin bu gahrymanymyz barada toplan çäkli maglumatlarymyzyň üstünde gysgaça durup geçmäge synanşayyn.

Mömin Kawkaz söweşlerine leytenant, Çanakkale söweşine-de uly leytenant harby çininde gatnaşypdyr.

Ol ýurdy duşmanlar eýelän döwründe Izmirden Ankara – Mustapa Kemal Paşanyň ýanyna gitmekçi bolanam bolsa, hut Mustapa Kemal Paşanyň görkezmesi bilen, rum dilini gowy bilýändigini üçin onuň Izmirde galmagy we Ankaranyň hasabyna jansyzlyk etmegi talap edilipdir.

Çünki grekleriň Egeý deňziniň kenarýakalarynda we Merkezi Anadolyda amala aşyrmagy meýilleşdirýän harby operasiýalaryndan habarly bolnan ýagdaýynda Milli azat-edijilik hereketiniň barha şowlamak mümkinçiligi bardy.

Mömin hem ofiser eşigini çykaryp zyňyp, günbatarlylar kimin geýinipdir (öz tanyş-bilişleriniň ýigrenç doly nazarlarynyň

öňünde), ertirden-agşama grek ofiserleriniň arasynda selpäpdir, olar bilen dostlaşypdyr we olardan alan gymmatly maglumatlaryny dürli gizlin kanallar arkaly Ankara ugradypdyr. Hakykatdan bihabar tanyş-bilişleriniň, dost-ýarlarynyň gözünde ol mundan beýläk ähli wagtyňy duşman ofiserleriniň arasynda arak içip geçirýän meýlishalara, binamysa, ýalynjaňa, araçy dönüğe, gepiň keltesi «Gäwür Mömine» öwrülipdi.

Taryhçy Naji Sadulla Dagnyş ýatlamarynda onuň bloknot ýöredendigini aýdyp, şeýle diýýär:

«Duşman goşunlarynyň ofiserleri bilen ýygjam aragatnaşyk saklaýanlygym göze-dile düşensoň, maňa «Gäwür Mömin» diýip başladylar... Gäwür... Ýagny «Kapyr»!.. Ýagny «Dönük Mömin»!..

Şol wagtlar özüm hakynda şeýle pikir edenlerden hiç hili öýke-kine edemok. Olaryňky dogrudy. Hawa, hawa!.. Hemmeleriň watan ugrunda aldym-berdimli göreşe aýaga galan wagtynda men goşunyň hatarynda duşmana garşy döş gerip söweşmegiň deregine kelläme gäwür telpegini geýip jort atýardym. Duşman güýçleri bilen jana-jan dogan ýaly bolup gatnaşýan dönüğe, namysyny ýuwdan züwwetdine meniň özümem ýigrenç bilen serederdim. Azat edilmegi üçin şirin janymy orta goýup söweşen Izmirimde ýüzüme tüýkürüp geçenler az bolmady. Dogrummy aýtsam, şol tüýkülikler maňa frontda iýen güllelerimden has agyr we has yza beriji bolupdy...

Emma nä alaç edeýin, şol wagtlar meniň ýagdaýym we şertlerim hakykaty aýan etmäge ýol berenokdy. Men ölmekden däl-de, ýeke bir zatdan: hakykaty aýtman ölmekden we adymyň taryha «watan dönügi» bolup geçmeginden gorkýardym...»

Atilla Ilhanyň Gäwür Mömin hakyndaky ýazan setirlerini okap geçsek gowy bolar:

«...Men şol wagtlar Izmirde «Demokrat Izmir» gazetiniň redaksiýasynda işleýärdim. Dagnyş atlt bir žurnalistimiz bardy. Hakyky ady Dagnyş dälem bolsa, izmirliiler ony şol at bilen tanaýardylar. Onuň hakyky ady Naji Sadulla begdi. Asly izmirli Dagnyş türk metbugatynyň iň görnükli žurnalistleriniň biridir. Bir gün ol gazet üçin taýýarlaýan zarisowkalaryndan

daşgaryn: «Bir felýeton bar, şony çap edip biljekmi?» diýdi.

Menem: «Nähili felýeton?» diýdim. Ol:

– Restutusiýadan öň (ýurt duşmanlardan arassalanmanka) grek okkupasiýasy döwründe türk ofiseriniň başdan geçiren wakasy – diýdi.

Men ony okanymda:

– Bu nähili hekaýat eken-aý – diýip, haýrana galdym.

Hekaýatyň ady «Gäwür Mömindî».

Gäwür Mömin kim?

Bilşiňiz ýaly, 15-nji maýda türk portuna labyryny taşlan grek güýçleri ilki bilen, Konak pirsiniň töweregindäki Sarygyşla giripdirler. Olar ýesir alnan türk ofiserlerini tüpeň gundagydyr kürekler bilen urup öňe çykarypdyrlar we hatara düzüp «Ýaşasyn Wenizelos!» diýip gygyrtmaga çalşypdyrlar. Ýurtbasarlar şol ýerde gygyrmazlyga çalşan polkownik Süleýman Fethi begi şehit edýärler. Ynha, şolaryň arasybda Mömin atly bir ýaş ofiser hem bardy. Mömin birnäçe gün geçensoň, saklanýan ýerinden gaçmagy başaýar. Indi onuň Ankara baryp goşulmagyna böwet bolup biljek güýç ýokdy.

Ýok, ol Ankara barmaýar.

Kimden dalda isleýär? Ol barýar-da, greklere penalanýar.

Näme maksat bilen greklere goşuldyka?

Ol ilkinji nobatda kellesindäki fesini (osmanly şapkasy) çykaryp, grek papagyny geýýär. Yzyndanam rum dilini suwara bilýändigini üçin rumlular bilen hemşerilik etmäge başlaýar. Duşmanlaryň ynamyna mazaly giren Mömini Gresiýanyň Ioniýadaky (ýagny Türkiýedäki -t.b.) dikmesi Istriýadis ýanyna alyp, jogapkärli wezipe ynanýar.

Onuň ynanan wezipesi türk watanperweri üçin iniňi düýrükdiriji wezipedi.

Istriýadis oňa grek kontrrazwedkasynda işlemegi teklip edýär. Gäwür Mömin ikerjiňlenmän ynanylan wezipäni kabul edýär. Şol esasynda oňa grek kontrrazwedkaçysynyň gulluk şahadatnamasy we ýörite belgisi berlipdi. Ol bolsa mundan peýdalanyp Egeý deňziniň kenarýaka etraplarynda arkaýyn gezipdir we epeleriň (ýagny, ýerli türk partizanlary -t.b.) obalylyry basybalyjylara garşy aýaga galdyrmak üçin geçirýän gizlin

işlerini grek kontrrazwedkasyna ýetiripdir.

Bulam ykbalyň bir oýny-da diýmäň. Çünki grek kontrrazwedkasy Gäwür Mömin begi gündiziň günortany köçede tussag astyna alýar.

Gäwür Möminiň tussag edilmeginiň sebäbi – onuň Ankaranyň hasabyna jansyzlyk etmegidi.

Megerem, Gäwür Mömin beg özüni duşmanyň ynamdar adamy, suwara rum dilini bilýän, grek basybalyjylarynyň tarapyny çalýan bir türk ýaly görkezensiräp, hakyky watanperwer türk ofiseriniň etjegini edipdi, ol gezen ýerlerinde ele salan maglumatlarynyň barsyny Ankaranyň Konrrazwedka gullugyna ýetiripdi.

Elbetde, grek ýurtbasarlarynyň harby tribunaly derhal Gäwür Mömini tussag astyna alyp, Egeý deňzindäki adalaryň birine ömürlük sürgün edipdi.

Şu ýerde bir sorag ýüze çykýar. Greklere nädip onuň jansyzdygy aýan bolduka?

Bu biziň üçin diýseň masgaraçylykly we ýüzümüzizi ýere salýan jogaplaryň biridir. Çünki Türk kontrrazwedka gullugynda işleýän kritli bir türk grek kontrrazwedkasynyň hasabyna jansyzlyk edýän eken, hut şol haýyn hem grekleri ýagdaýdan habardar edipdir. Elbetde, ol haýyn soň mynasyp jezasyny alyp, güllä düzülipdi. Bu eýýäm başga hekaýatyň temasy.

Gäwür Mömin türk ofiseriniň niçiksi işleri amala aşyryp bilýändigini görkezýär. Onuň hekaýaty meniň maşgalamyň buýsanç bilen diňleýän hekaýatydyr. Ol ýönekeý türk maşgalasynyň watana howp abananda, nähili garşylyk görkezmelidigini nusgalyk derejede görkezýär».

Uly hüjüm başlanmazynyň önüsyрасында grekler Mömin begiň kimligini bilip tussag astyna alýarlar we Afinä äkidýärler. Ol çydap bolmajak agyr şertlerde ýesirlik günlerini geçirýär, başyndan ne görgüler, ne jebri-jepalar geçýär.

Mustapa Kemal Paşa ýagdaýdan habarlydy, ol grek ýurtbasarlaryny deňze gapgaryp-gapgarmanka, ilkinji nobatda kapitan Mömini gaýdyp almaga ünsüni berdi. Ýesir çalşygy boýunça alnyp barylan gepleşikler kyn geçipdir.

Mustapa Kemal Paşa, grekleriň polkownik Japar Taýýaryň ýerine isleýän Kiçi Aziýa goşunlarynyň serkerdesi general Trikopisiň deregine grekleriň 11-nji diwiziýasynyň serkerdesi general Kladasyň çalşygyny kabul etdi.

Beýleki generallar boýunça gepleşik bir ýyla golaý wagtda dowam etdi.

Mustapa Kemal Paşa grekleriň Kiçi Aziýa goşunlarynyň serkerdesi general Trikopisiň, general Dmarrasyň, general Digennisiň berip, olaryň deregine diňe žandarma kapitany Mömini gaýdyp almak isleýärdi.

Mustapa Kemal Paşa üçin kapitan Mömin grek goşunynyň komanduýuşisiden has gymmatlydy. Ahyrsoňy çalşyga razy bolundy.

General Trikopis we beýleki generallar Gresiýada şowhun-sagalaň bilen garşylanan bolsa, žandarma kapitany Mömin sessiz-sedasyz ýesirlikden dolanyp geldi we Gündogar Anadola gitdi.

Azat-edijilik urşundan soň polkownik çinine çenli beýgeldi. Wan garnizonynyň başlygy wezipesinde oturdy.

Muhsine atly bir adaglysy bardy... Ara yzygiderli uruş, yzygiderli harby tabşyryklar düşüp duransoň, öýlenip maşgala gurmaga wagtda tapmady.

Ýegeni galatasaraýly Lutfy Aksoý milli futbol komandasyna kabul edilende çaksyz begenendigi aýdylýar.

Ýatlamalaryny ýazyp ýetişmäňkä Izmirde aradan çykdy. Aradan çykandygy baradaky gynançly habar 1948-nji ýylyň 25-nji ýanwarynda «Demokrat» gazetinde berildi.

Türk taryhynyň altyn sahypalarynyň arasynda görnükli ýer eýelemegi hökmany gahrymanlardan biri bolan Mömin Aksoý (tanalýan ady Gäwür Mömin) şek-şübhesiz bitiren işleri bilen tanalmaga we ýatlanmaga mynasyp şahsyýetdir.

Hormat we rahmet bilen ýatlaýaryn.

25.01.2009 ý.

Ahmet AKÝOL.

Terjime eden: Has TÜRKMEN. Taryhy şahslar